

РЕЦЕНЗИЯ

от

проф. дбн Клара Асенова Тонева

Богословски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“

на дисертационен труд за присъждане на научна степен „**доктор на науките**“ по:

област на висше образование 2. Хуманитарни науки

професионално направление: 2.4. Религия и теология (Медицина, психология и вяра)

Автор: прот. доц. д-р Стоян Илиев Чиликов, Катедра „Теология“ към Философско-исторически факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“.

Тема: „Празникът „Успение Богородично“ в православната богослужебна традиция (богословско съдържание на празника въз основа на химнографските и омилетични текстове на Църквата)“.

1. Предмет на рецензиране

Със заповед № РД-21-521 от 29.02.2024 г. на Ректора на ПУ „Паисий Хилендарски“ е определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема: „Празникът „Успение Богородично“ в православната богослужебна традиция (богословско съдържание на празника въз основа на химнографските и омилетични текстове на Църквата)“ за придобиване на научната степен „доктор на науките“ на ПУ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.4. Религия и теология (Медицина, психология и вяра). Автор на дисертационния труд е прот. доц. д-р Стоян Илиев Чиликов, Катедра „Теология“ към Философско-исторически факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“.

Представеният от прот. доц. д-р Стоян Чиликов комплект материали е в съответствие с Чл. 45 (4) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и съдържа следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- копие от диплома за образователната и научна степен „доктор“;

- протоколи от катедрени заседания, свързани с откриване на процедурата и с предварителното обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за покриване на минималните национални изисквания.

2. Кратки биографични данни

Стоян Чиликов е завършил Богословския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ през 1996 година. През 2000 г. става кандидат на богословските науки на Московската Духовна Академия, като през 2001 тази степен е приравнена и легализирана от ВАК на „образователна и научна степен доктор“. Кандидатът има две специализации в: Солунски Държавен Университет и Латерански Университет (Рим). От 2002 г. до 2009 г. е главен асистент в ПУ Филиал „Любен Каравелов“, Кърджали, а от 2009 г. досега е доцент по Патрология към Катедра Теология на ПУ „Паисий Хилендарски“.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Актуалността на изследвания проблем (в научен и научно-приложен план) е в пряка зависимост от изключителното значение, което почитта към пресвета Богородица има за християнската вяра и за църковния живот. Сред всички библейски жени, нейната личност заема единствено и най-високо място в съзнанието на християните, което е разбираемо, защото тя е избрана от премъдрия Божи промисъл да бъде майка на Витлеемския младенец и в същинския смисъл на думата е станала майка на въплътилия се Бог Слово. Почитта към Дева Мария, която прониква цялостния живот на Църквата, не означава, че нейният образ „затъмнява“ този на Иисус Христос или че Божията майка е обект на отделно вярване и поклонение. Православното разбиране стои на христорогична основа – само от Господ Иисус Христос получаваме този образ като дар, като откровение на всичко онова, което се съдържа в Неговото божествено учение и послание.

4. Познаване на научния проблем

Доц. Ст. Чиликов е отлично запознат с изследванията в областта, затова и литература, която използва, е подходяща. Впечатлява, че изборът му е целенасочен и е пряко съобразен със спецификите на поставените задачи.

5. Методика на изследването

Описанието и анализът са изведени като основни при разглеждането на първичния материал. Що се отнася конкретно до анализа на химнографските текстове при изследването на празника, то той е методологично централен, което е обосновано, предвид църковното осмисляне на честваното събитие. Така, за да аргументира тезата на дисертационния труд, редом със сравнителния анализ, доц. Чиликов борави и с херменевтичния метод – тълкуванието на химнографски текстове, както и на подбрани светоотечески слова. Посоченото също намирам за целесъобразно, както с оглед проследяването на историята и развитието на празника и свързаните с него последования, така и във връзка с разглеждането на основните му елементи. Като цяло изборият от доц. Чиликов методологичен инструментариум е съответен и очаквано води до реализирането на зададената цел, а отгук – и до разрешаването на задачите, упоменати в Увода.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационната тема е свързана с личността на пресвета Богородица и църковното учение за нея. Предвид богатството на богословски идеи и заради своето значение, празникът Успение Богородично е най-значимият от Богородичните празници.

В българската богословска наука няма обстойно изследване по тази проблематика, а относно актуалността на темата, то тя е свързана с въпроса: след като в химнографски и светоотечески текстове се говори за възкресение на Божията майка, дали това означава, че се открива непоследователност или нещо повече – противоречие – относно Успението на Богородица. До настоящия момент няма категорично даден отговор, няма и цялостно изследване, което да е осъществено през призмата на православната богослужебна традиция. Затова и доц. Стоян Чиликов се заема тъкмо с това – да направи, както сам той се изразява, „дисекция“ (Автореферат, с. 8) на едно органично цяло, като покаже и съответно – анализира от православна позиция, различните слоеве. Приветствам усилено темата да бъде цялостно обгърната и задълбочено изследвана не само през апокрифната книжнина или през светоотеческите текстове, но предимно през химнографските.

Работната хипотеза е свързана с твърдението, че в празника, освен за Успение на Божията майка, се споменава за преместване и дори – за нейното възкресение. Ако в древния чин на празника главното послание е за смъртта на Богородица, то с постепенното развитие на празника, омилетичните и химнографските текстове вече съдържат разбирането и за възкресението на Божията майка.

Дисертационният труд има премислена структура: Предговор, Увод, три глави, Заключение, Библиография и Приложения.

В *Първа глава*, която е озаглавена „История, структура и наративи на празника“, вниманието е насочено към наративите на празника Успение Богородично. За да се достигне до центъра на научния проблем, се изисква да бъде проследена историята на празника и да се разгледа неговата структура. Отношението на Църквата към апокрифните текстове е предпазливо и внимателно, предвид някои погрешни постановки, които съдържат. От втора страна, изследваните апокрифни текстове запълват празноти по отношение на разглеждания празник и идейно захранват някои светоотечески проповеди и химнографски творби за празника (с. 97). Затова, според доц. Стоян Чиликов, може да се приеме, че в апокрифните текстове се съдържа „зърно истина, което Църквата чрез своите боговидци възприема и задържа...“ (255-256).

Втората глава на дисертационния труд е наречена „Теотокология на празника Успение Богородично въз основа на неговата химнография и светоотечески слова“. Тук се откроява анализът на богословското съдържание на празника, осъществен през двете основни химнографски и омилетични традиции – гръцката и славянската. Разгледаните химнографски и омилетически текстове за празника възпяват не само успението на Богородица, но и вземането ѝ с тяло на небето и нейното възкресение преди общото възкресение на мъртвите. Доц. Чиликов аргументира защо това не е в разрез с останалите химнографски текстове и светоотечески слова; отстоявайки позицията, че няма видоизменение на „христологичната теотокология на отбелязваното от Църквата свещено събитие.“ (с. 201). Чрез изследването на посочените ръкописи (Sin 631, Sin 630, Та и С 186), освен че извежда разночетенията, авторът дава и своите основания при доказването на работната си хипотеза: в химнографията на празника се възпява (макар и рядко) възкресението на Божията майка.

Третата глава на дисертацията: „Богослужебни последования и празници във връзка с празника Успение Богородично“, разкрива динамиката в християнското богослужение. Известно е, че като наука за богослужението, Православната литургика отразява настъпващите промени в църковния живот. В тази глава авторът предупреждава и за опасността от изпадане в мариолатрия: „...всяко уподобяване на възкресението на Божията майка с това на Господ Иисус Христос е дълбоко погрешно“ (с. 261). Според доц. Стоян Чиликов е необходимо последованието на Опело на Божията майка да бъде така променено и съобразено, че да не наподобява Опелото на Господ Иисус Христос.

За изследването са подбрани най-древните византийски и старобългарски ръкописи, които са най-близки до времето на формиране на химнографските текстове и последованието на

празника. Впечатлява творческото усилие на автора – да обоснове и докаже своята теза не толкова през академичните разработки по изследвания проблем, колкото през изворовия материал – химнографските и омилетичните текстове на празника.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Приносите на дисертационния текст са свързани с достоверността и с характера на материала, през и чрез който се достига до тяхното извеждане и формулиране. Смятам, че дисертационният текст е приносен в няколко аспекта:

- той е първо подобно изследване в българската богословска наука;
- разкрива ново изследователско поле (чрез изследване на химнографията на празника);
- съдържа анализ на двата най-древни ръкописа (целта е подчертаване на богословското съдържание на празника);
- открива общото между химнографските и омилетичните текстове с наративите на празника;
- прави съдържателен анализ на последованието Опело на пресвета Богородица;
- отправя предложение за създаването на нова редакция на Опело на пресвета Богородица (за бъдеща богослужебна употреба от Църквата);
- използва нов методологичен подход (основан на херменевтиката на химнографските текстове).

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Стоян Чиликов прилага две студии и седем статии, публикувани в България и в чужбина. Рецензираните публикации са пряко свързани с темата на дисертационното изследване и разкриват последователен и целенасочен труд на кандидата във връзка с изследвания научен проблем. От приложената справка е видно, че доц. Чиликов има 390 при изискуеми 350 точки.

9. Лично участие на автора

Безспорно е, че доц. д-р Стоян Чиликов има лично участие в изследването. Присъствието и отношението на автора към разглеждания научен проблем е отчетливо – то не просто се долавя, а преобладава и плавно насочва изследването към следващата стъпка в изложението. Затова определям приносите и постигнатите резултати като негово лично постижение.

10. Автореферат

Авторефератът отговаря на изискванията и като цяло отразява базисните резултати, постигнати в дисертационното изследване.

11. Критични забележки и препоръки

Споделям някои свои наблюдения, които не са критични забележки, а добронамерени препоръки:

- по-кратко и по-ясно формулиране на приносите (обстоятелствеността замъглява тяхната видимост и значимост);
- когато авторът споменава за различни митове във връзка със смъртта и възкресението на определени божества при народите в Древния Египет и Средния изток (с. 42), или когато говори за езическия култ към богинята майка (33-34), щеше да е научно издържано ако „под черта“ се дадат насочващи изследвания по тези въпроси (напр. Ив. Панчовски, прот. Л. Милин, еп. Ан. Янулатос, М. Елиаде, Ш. Отран, Н. Смарт, Ф. Виан, Р. Блок, Ф. Кюмон и др.). Това, от една страна, би било полезно за читателя, а от втора – би разкрило библиографската осведоменост на автора, както и интердисциплинарността в използваната методология;
- в такава насока е и последната ми препоръка: на с. 42 доц. Стоян Чиликов се спира на месианските очаквания и на старозаветното осмисляне на есхатологията. Изненадана съм, че не са използвани изследвания на протопр. Николай Шиваров и Славчо Вълчанов (вж. Шиваров, Н. Старозаветната есхатология – поява, развитие и значение. Православно-библистично изследване, ГСУ, БФ, Т. 3, 1999; Вълчанов, Сл. Месианската надежда в Стария Завет, сп. „Духовна култура“, 4/1973; Вълчанов, Сл. Тълкувание на книгата на пророк Данииел (пособие за изпитните събеседвания на свещениците). София, 1975 и др.). Разбира се, включването им не е задължително, но то би разкрило приемственост в българската богословска наука.

12. Лични впечатления

Познавам лично прот. доц. д-р Стоян Чиликов като добронамерен колега, увлекателен лектор и уважаван изследовател.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Дисертационният труд е подходящ за обучението на студенти в областта на хуманитарните науки с цел – разширяване и обогатяване на подготовката им конкретно в областта на

богословското знание. Предвид темата на дисертационното съчинение, дълбочината на изследване, увлекателния стил на писане, използваните извори и научни изследвания, както и наличието на интердисциплинарна методология, съм убедена и в по-широката ориентираност на изследването – към публичността в полза на Църквата и християните.

Заключение

Дисертационният труд съдържа научни и научно-приложни резултати, които са приноси за българската богословска наука. Представените материали и постигнатите резултати отговарят в пълнота на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), на Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и на съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“.

Дисертационният труд показва, че прот. доц. д-р Стоян Чиликов има задълбочени теоретични знания и професионална компетентност по научната специалност „Медицина, психология и вяра“. Авторът разкрива качества и умения, които са необходими за успешното реализиране на научни изследвания, както и за постигането на научни приноси.

Предвид написаното дотук, убедено изразявам положителната си оценка относно проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационно съчинение и публикации, свързани с него, автореферат, постигнати резултати и приноси. Предлагам на уважаемото научно жури да присъди научната степен „доктор на науките“ на прот. доц. д-р Стоян Илиев Чиликов в област на висше образование: 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.4. Религия и теология (Медицина, психология и вяра).

26. 04. 2024 г.

Рецензент:

Проф. дбн Клара Асенова Тонева